

LUNDS
UNIVERSITET
Socialhögskolan

Avvikelse eller avsaknad av sexualitet?

En diskursanalys av riktlinjer till personal inom LSS-
verksamheter

Sofia Schönberg

Kandidatuppsats (SOPA 63)

VT 2020

Handledare: Julia Bahner

Abstract

Author: Sofia Schönberg

Title: Deviation or lack of sexuality? A discourse analysis of guidelines to staff in disability services.

Supervisor: Julia Bahner

Assessor: Kristina Göransson

This study aims to examine how Swedish guidelines that address staff in disability service according to the Swedish LSS law talk about sexuality and normality among individuals with a norm-breaking intellectual functional variation. With a discourse theoretical approach, I have examined four different materials focused on these issues. The main results of the study have showed how sexuality among individuals with a norm-deviating intellectual functional variation are constructed as something that should be normalized, but in this process also tends to reconstruct power structures and divergencies linked to the subject.

Key words: sexuality, normality, norm-deviating intellectual functional variation, discourse theory, social work

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Problemformulering	5
1.2 Syfte.....	6
1.3 Frågeställningar.....	6
2. Begreppsdefinition	6
2.1 Normavvikande intellektuell funktionsvariation.....	6
3. Tidigare forskning	7
3.1 Målgruppens erfarenheter och önskemål	7
3.2 Bristande riktlinjer och personals osäkerhet.....	9
3.3 Integrering av funktions- och heteronormer	11
4. Teoretiska utgångspunkter	12
4.1 Cipteorin.....	12
5. Diskursteorin - som teori och metod	14
5.1 Diskursanalysen i stora drag	14
5.1.1 Laclau och Mouffes diskursteori	15
5.1.2 Centrala begrepp i diskursteorin	16
5.1.3 Målet och utgångspunkten för diskursteorin	17
5.1.4 Analysmodell.....	18
5.2 Metodologiska överväganden.....	19
5.2.1 Urval av tidigare forskning.....	20
5.2.2 Urval av material.....	20
5.2.3 Studiens tillförlitlighet.....	22
6. Forskningsetiska överväganden	23
7. Analys och resultat	24
7.1 Material	24
7.2 Diskursordningen och centrala tecken.....	27
7.2.1 Personal och utbildning	28
7.2.2 Normkritik och maktstrukturer	30
7.2.3 Normalitet och avvikelse.....	32
8. Avslutande diskussion	35

1. Inledning

På olika sätt genom historien går det att identifiera hur den enskilda individens kropp har kommit att ses som en samhällelig angelägenhet. Idéen om den ideala samhällskroppen har genom olika folkhälsoprojekt varit inflytelserik i att skilja det normala från det avvikande, och på så sätt gjort den individuella kroppen sammansmält med den politiska (Johannisson 1997, s. 233). Individer med en på något sätt normavvikande intellektuell funktionsvariation kan i stor utsträckning ses ha blivit objekt för dessa folkhälsoprojekt. Under tidigt 1900-tal användes inom statliga utredningar, tidskrifter och läkarvetenskap begreppen ”sinnesslöhet” och ”asocialitet” för att beskriva de individer som på olika sätt ansågs avvika från samhällets mallar (Engwall 2004, s. 56). Vid de institutioner som vid tiden rymde många individer som ansågs just avvikande, blev även sexualitet ett område som övervakades och kontrollerades. Detta menar Engwall (2004) kan ses som ett led i en slags avsexualisering av de individer som man beskrev som ”sexuellt opålitliga”. Även steriliseringslagarna som antogs på 30-talet syftade till att förhindra individer med egenskaper som ansågs avvikande att föra vidare de drag som sågs som oönskade (ibid. s. 72).

Trots att socialpolitiska reformer gjort att institutionerna och på de följande steriliseringslagar inte finns kvar är frågorna, problemen och ansvarsfördelningen än idag lika aktuella (Engwall 2004, s. 79). Trots en till synes ökad acceptans för olikheter återfinns inte sällan samhälleliga föreställningar som på flera plan återskapar och konstruerar personer med en på något sätt normavvikande intellektuell funktionsvariation som just *avvikande*. De samhälleliga institutionerna kan idag sägas ha antagit nya och mer osynliga former än de tidigare fysiska. Ett av de områden där individer med normavvikande intellektuell funktionsvariationer än idag i stort ses avvika, eller helt utestängs från, är just tanken om sexualitet och sexuella praktiker. Detta kan ses som ett område där nya utmaningar för förståelsen av acceptansen av sexualitet hos individer med normavvikande intellektuell funktionsvariation ständigt uppkommer (Löfgren-Mårtenson 2012).

Alla individer kan antas ha en sexualitet, och ett behov för att få uttryck för sina tankar och känslor kring sex och relationer. Sexualitet kan här även förstås som en social konstruktion på det sätt att det är genom en samhällelig process, den sexuella socialisationen, som vi lär oss hur och när vi kan och bör agera (Lewin 2016). Den sexuella socialisationen, och konstruktionen av sexualitet, ser olika ut i olika tider och samhällen, och där också frågan om *vem* som är den legitima sexuella aktören varierar (ibid.).

Den lag som i Sverige finns till för att främja ”jämlighet i levnadsvillkor” och ”full delaktighet” för individer med en normavvikande funktionsvariation är LSS, Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (SFS 1993:387). I denna nämns ingenstans på vilket sätt frågor om sexualitet eller sexuella uttryck ska främjas. FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (Ds 2008:23), som syftar till att ”främja, skydda och säkerställa det fulla och lika åtnjutandet av alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter” (artikel 1) lägger inte heller någon större vikt vid åtgärder som mer precist ska främja ökad medvetenhet för individens sexualitet och sexuella uttryck. Även om dessa frågor förvisso kan vävas in i lagstiftningarnas fulla funktion är det först genom tolkningar av dessa som den enskildes sexualitet och uttryck för denna mer precist kan lyftas fram.

Inte heller Socialstyrelsen lyfter frågan nämnvärt i sina mer omfattande lägesrapporter (se Socialstyrelsen 2019), och överhuvudtaget inte i sina riktlinjer. Detta är något som skiljer sig avsevärt från Danmark, som sedan 2001 haft framtagna riktlinjer riktade till motsvarande LSS-verksamheter i just frågor kring sexualitet och sexuella praktiker (Socialministeriet 2001, Danska Socialstyrelsen 2012). Avsaknaden av liknande riktlinjer i Sverige leder bland annat till att personal inte vet hur dessa ämnen ska hanteras och pratas kring, och istället för att ”göra fel” väljer man många gånger att inte göra någonting alls (Kulick & Rydström 2015; Bahner 2016). I förlängningen leder detta inte minst till ett konstruerande av sexualitet hos individer med normavvikande intellektuell funktionsvariation som något som överhuvudtaget inte finns, eller inte bör hanteras eller pratas om.

Det finns förvisso enstaka kommuner och intresseorganisationer som i sitt arbete tagit fram egna riktlinjer kring ämnet sexualitet, riktade till LSS-verksamheter (Bahner 2016). Exempel på dessa är Örebro kommun (2014) såväl som Malmö stad (2015). Dessa riktlinjer och policys kommer bland annat med förslag på bemötande, normkritik, handfasta råd, och teman att diskutera i grupp för att främja ett tillåtande och inkluderande klimat kring ämnet. Men det saknas fortfarande nationella riktlinjer.

1.1 Problemformulering

Utifrån bilden av sexualitet som en konstruktion, finner jag det intressant att studera hur de riktlinjer som faktiskt finns, och som vänder sig till LSS-verksamheter, kan sägas konstruera bilden av sexualitet hos individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation. Med bakgrund i tidigare socialpolitiska ageranden och synsätt, och tanken om den ”legitimerade”

sexuella individen, anser jag ämnet och undersökningsområdet vara aktuellt för det sociala arbetet på det sätt att det kan belysa de förhållningssätt vi idag besitter.

Med tanke på att ämnet inte lyfts nämnvärt varken i lagstiftning eller i riktlinjer från högre instanser, kan de fåtal riktlinjer som faktiskt finns sägas vara av stor vikt för det praktiska arbetet inom LSS-verksamheter. Genom att diskursteoretiskt analysera utvalda riktlinjer kommer jag titta på hur dessa kan sägas konstruera sexualitet och normalitet. Jag kommer i min analys att använda mig av cripteorin (McRuer 2006) och dess förståelse av den funktionsdugliga- kontra icke-funktionsdugliga kroppen som en konstruktion, tillsammans med resonemang om den ”normala” kontra ”avvikande” sexualiteten.

1.2 Syfte

Syftet med min studie är att undersöka på vilket sätt det i riktlinjer, framtagna av kommuner och intresseorganisationer, talas om sexualitet och normalitet i relation till individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation.

1.3 Frågeställningar

- På vilket sätt konstrueras sexualiteten hos individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation i de utvalda riktlinjerna?
- Vilken eller vilka diskurser framträder kring sexuell normalitet och avvikelse?
- Vilka spänningar och konkurrerande perspektiv blir synliga inom och mellan diskurserna?

2. Begreppsdefinition

2.1 Normavvikande intellektuell funktionsvariation

Socialstyrelsens rekommenderade terminologi av ”nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga” är *funktionsnedsättning* (Socialstyrelsens termbank 2007). Jag har i denna studie valt att inte använda mig av detta begrepp, utan istället av begreppet *normavvikande intellektuell funktionsvariation*. Anledningarna till detta val är flera. Dels anser jag detta begreppsval bättre påvisa just den *variation* som finns bland alla människor, och där *nedsättning* tenderar att få en negativ klang. ”Normavvikande” i sammanhanget pekar även på aspekten av att det finns en *funktionsnorm*, vilket normer och avvikelser från dessa är något fokuserar i min studie. Även det tillvägagångssätt jag använder mig av – diskursteorin, vilar på

en socialkonstruktionistisk och poststrukturalistisk grund, vilket även begreppet i sig kan sägas göra. De citat jag använder som presenteras i min analys, och som hänvisar till begrepp som syftar till samma målgrupp kommer jag inte skriva om för att passa mitt begreppsval, utan låta vara som de är.

3. Tidigare forskning

Den tidigare forskning jag tagit del av i förhållande till ämnet har dels fokuserat vid målgruppens erfarenheter och önskemål i frågor om sexualitet, dels vid personal och en avsaknad av riktlinjer i det praktiska arbetet. Ett annat tema som framträtt har rört funktions- och heteronormer, och på vilket sätt dessa kan integreras. Under dessa tre teman presenterar jag nedan den tidigare forskning jag tagit del av i min studie.

3.1 Målgruppens erfarenheter och önskemål

Jag har lust! Rapport med deltagarnas röster ur "Rätten att leva mitt liv" (Föreningen Kulturparken 2017) var ett projekt med syfte att lyfta fram individer med normavvikande intellektuella funktionsvariationer med LSS-beslut, om deras egna tankar, önskemål och förändringsförslag kring relationer, sexualitet och rättigheter. Projektet som löpte genom en längre period bestod av bland annat workshops, föreställningar och konferenser där projektets slutkonferens särskilt fungerat som underlag till rapporten.

Tanken med projektet var att lyfta och uppmärksamma frågor kring sexualitet och relationer inte minst för myndigheter, kommuner, regioner och andra som arbetar med LSS-frågor. Bland resultaten blev det tydligt att det saknas forum för att tala om och lära sig mer om sex och relationer för målgruppen. Förbättringsförslag som kom från deltagarna rörde bland annat LSS-boendens och personals roll i vardagen, där det ansågs viktigt att personalen ska kunna prata om sex med de boende (Föreningen Kulturparken 2017). Andra punkter som lyftes var målgruppens upplevelse av att andra i praktiken styr över deras sexualitet, och har åsikter om vad som är okej och inte (ibid.).

Omgivningens föreställningar och stigmatisering kopplat till sexualiteten är något som även framkommer i Santinele Martinos (2014) studie, som fokuserar attityder och erfarenheter kopplat till sexuella uttryck bland individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation i Kanada. I studien, där kvalitativa intervjuer gjorts med fem individer tillhörande målgruppen, diskuteras dels hur de intervjuade individerna sett på sin egen sexualitet, hur de upplevt sig fått utlopp för denna och hur den mottagits av anhöriga och

personal. Resultaten visade på hur de intervjuade individerna på olika sätt under sin uppväxt erfarit en stigmatisering kopplat till ämnet sex, hur de känt att de inte varit ämnade att prata om sex utan känt sig ensamma och isolerade i frågan (Santinele Martino 2014). De intervjuade individerna menade också hur de upplevt att sexualundervisningen under uppväxten varit bristfällig, och pekat på en avsaknad av förebilder med liknande erfarenheter som de själva, såväl som mer öppna diskussioner om ämnet. Flera av de intervjuade personerna i studien pekade också på vikten av att själva få lära sig och göra misstag, utan att andra människor antar att de är inkapabla att ingå i relationer (Santinele Martino 2014).

För min planerade studie blir resultat från ovan studier intressant då målgruppens synpunkter kommer fram. Detta är något som för med sig en viktig dimension till mitt eget resultat. Förutom användbarheten av ovan studiers fokus och resultat, kommer min studie skilja sig från ovan på så sätt att den främst fokuserar vid *konstruktionen* av sexualitet och normalitet. Detta är något som även går att läsa in i ovan studier, även om inte det inte är något som fokuseras vidare. Med min studie vill jag däremot trycka på att det alltid är en konstruktion som görs, som kanske är särskild värd att uppmärksamma när andra individer och professionella talar om ämnet bland målgruppen.

Där jag i min studie fokuserar hur sexualitet och normalitet konstrueras i förhållande till målgruppen individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation, finns även forskning som fokuserar konstruktionen av normuppfyllande och avvikande uttryck där målgruppen är individer med normavvikande *fysiska* funktionsvariationer. Liddiard (2014) har genom intervjuer med 25 individer i England, alla med en form av normavvikande fysisk funktionsvariation, velat belysa deras erfarenheter av tidigare såväl som nuvarande intima förhållanden. Liddiard utgår från en konstruktionistisk definition av vad som anses vara just "normavvikande" i förhållande till kroppen, och vad som anses vara ett "fullgott" förhållande. Liddiard (2014) presenterar utifrån informanternas utsagor en analys med utgångspunkt i västerländska värderingar av parförhållanden, där hon menar att informanternas utsagor i stor utsträckning kan ses som bekräftande av normativa värderingar kring genus såväl som den "funktionsdugliga" kroppen.

Flera av informanterna förmedlade att de kände en press på att ingå i förhållanden för att det förväntades av dem, eller att de känt sig tvingade att "nöja sig" med att ha ett intimt förhållande med en person de inte fann attraktiv. Hela 23 av de 25 informanterna menade Liddiard (2014) gav uttryck för att relatera till en bild av att relationer, kärlek och sex som "utom räckhåll" för en själv, som person med en normavvikande funktionsvariation. Resultatet

visar inte minst på hur konstruktioner av den ”fungerande” kroppen kan föra med sig uppfattningar och lämna avtryck både för omgivningen såväl som för den enskilda individen.

3.2 Bristande riktlinjer och personals osäkerhet

Ett annat tema som tydligt framkommer i tidigare forskning kopplat till fenomenet kring hur sexualitet bland individer med en normavvikande funktionsvariation hanteras vid LSS-verksamheter rör personals osäkerhet i frågorna, vilken till stor del verkar vara sprungen ur bristen på riktlinjer. Kulick och Rydström (2015) har i sin studie jämfört hur Sverige och Danmark antagit frågor kring sex och sexualitet på gruppboenden för personer med normavvikande funktionsvariationer. Genom bland annat intervjuer med personal, samt observationer från boenden fokuserar de hur Sverige och Danmark, två länder med likande socialpolitisk historia- och välfärd, sedan länge tagit olika vägar i frågan och hur detta lett till olika förutsättningar för de två länderna.

De olika förutsättningarna har Kulick och Rydström (2015) belyst genom att fokusera hur bland annat användandet eller icke-användandet av policys och riktlinjer kring sex och sexualitet i praktiken blir avgörande för hur personal inom LSS-fältet arbetar, där danska Socialstyrelsen har framtagna riktlinjer för dessa frågor. De visar på hur dessa riktlinjer som antagits vid gruppboenden i Danmark skapar praktiska ramar för personalen i hur dessa frågor kan hanteras, och kan tendera att avdramatisera frågan genom att se individens sexuella behov som vilka andra behov som helst. Dessa skillnader menar Kulick och Rydström (2015) påvisar spänningarna mellan det privata kontra det offentliga, och mellan en funktionsduglig - och en funktionsavvikande kropp. Inte minst har dessa skillnader mellan de två nordiska länderna haft en betydande påverkan på hur livet formas och ser ut för individer med normavvikande funktionsvariationer. De kan även säga oss något om hur olika förståelser av sexualitet betecknas, och om vilken typ av assistans individer med normavvikande funktionsvariation kan räkna med att få (ibid.).

Även Bahner (2016) diskuterar i sin avhandling i vilken utsträckning en assistent till en person med normavvikande funktionsvariation kan tänkas vara behjälplig i frågor som rör individens sexliv, och därmed individens förmåga till sexuell frihet. Hon pekar på hur det i litteratur om personlig assistans sällan berörs assistens vid sexuell aktivitet, så som av- och påklädning och handräckning av hjälpmedel. Inte heller i tidigare forskning har ämnet undersökts utförligare (ibid.).

I de fyra delstudierna har Bahner använt sig av intervjuer, fokusgrupper, textanalyser och forumobservationer på nätet för att undersöka hur ett antal svenska kommuner och organisationer arbetar med frågorna. Resultaten visade på att hanteringen av sexualitet är avhängig de olika verksamheternas specifika karaktäristiska såväl som samhällliga föreställningar kring vad som anses som "normal" sexualitet. Bahner (2016) fokuserar de aspekter som gör det möjligt att belysa makt i förhållandet mellan personal och assistansanvändare, vilka bland annat kan vara snäva normalitetskonstruktioner eller negativt bemötande från personal såväl som egen osäkerhet från assistansanvändarens sida att be om assistans vid en sexuell aktivitet. Bahner (2016) menar liksom Kulick och Rydström (2015) att avsaknaden av sexualitetsfrågor i policys och riktlinjer inte bara belyser den makt som ligger i själva policyutformningen, utan leder också till frågor om vad som ska inräknas i assistentens arbete såväl som på vilket sätt individen med normavvikande funktionsvariation utestängs från möjligheten att iscensätta sina behov och sin personlighet.

Santinele Martino (2014) har i sin studie även gjort intervjuer med vårdgivare, och visat hur dessa antingen fått väldigt lite arbetsrelaterad utbildning i frågan om sex hos målgruppen, eller ingen utbildning alls. Den utbildning som faktiskt getts personal visade sig främst handla om frågor kring sexuella övergrepp mot målgruppen och om vad som anses vara ett "passande beteende", men sällan fokuserar frågor om dejtande, relationer och sex. Flera av informanterna kände sig osäkra i att endast tala om ämnet under intervjun, och ett par visste inte om de fick lov att ens göra det. Få av informanterna hade någon vetskap om huruvida det existerade riktlinjer eller policys kring frågor om sex eller inte (Santinele Martino 2014). Den utbildning som faktiskt getts i frågor om sex och relationer tenderade också att vara problematisk i vissa avseenden. Bland annat i hur instruktioner till personal var utformade, där flera av respondenterna menar att de blivit tillsagda att ignorera eller avleda ämnen kring sex och relationer om de kom på tal (ibid.).

Även Löfgren-Mårtenson (2012) har i sin forskning pekat på om på omgivningens ambivalens till sexualiteten hos individer med normavvikande funktionsvariation, där oro och ansvarskänsla tillsammans med kontroll och tveksamhet präglar både anhöriga och personal. Liksom Bahner (2016), Kulick och Rydström (2015) och Santinele Martino (2014) menar hon att en förklaring till denna ambivalens kan återfinnas i en avsaknad av riktlinjer, handledning och utbildning för personal. Denna avsaknad menar hon även får till följd att kritiskt granskande av "normala" såväl som "onormala" uttryck för sexualitet inte möjliggörs.

Liksom Löfgren-Mårtenson (2012) har även Föreningen Kulturparken (2017) visat på att det med avsaknad av nationella riktlinjer blir tydligt att enskilda personals åsikter och fördomar

får styra, i vissa fall så långt som vem man får ha som partner eller om man får ha sex. Mycket av de erfarenheter och synpunkter som kom fram under projektet verkar dock inte handla om illvilja från personalens håll utan kan härledas till en avsaknad av vägledning och rutiner, vilket i sin tur leder till osäkerhet och överbeskyddande åtgärder (ibid.).

Där mycket av tidigare forskning fokuserar vid vikten av att riktlinjer tas fram, bland annat för minskande av personals osäkerhet såväl som problematiska föreställningar kring den vem som får vara en sexuell individ och inte, vill jag med min studie även titta på hur de riktlinjer som finns kan *förstås*. Det jag vill peka på är bland annat att det inte bara är existensen av riktlinjer som är av vikt, utan hur dessa är utformade och vad det kan säga om värderingar vi besitter i samhället.

3.3 Integrering av funktions- och heteronormer

“Och aldrig mötas de två” En förstudie om hbtq-personer med erfarenheter av funktionsnedsättningar (RFSL 2013) syftar till att lyfta och benämna normerna för funktionsfullkomlighet. Förstudien syftar även till att synliggöra kunskapen om det dubbla utanförskap det kan innebära att bryta mot flera normer samtidigt, exempelvis genom att ha en normavvikande funktionsvariation och en normbrytande sexuell läggning eller könsidentitet.

Genom att prata om och benämna normerna om funktionsfullkomlighet ville RFSL markera de diskurser som de till stor del menar är omarkerade. RFSL (2013) lyfter fram röster av tio hbtq-personer med normavvikande funktionsvariationer, och fann en röd tråd i informanternas berättelser av upplevelser och svårigheter kring att ta plats i samhället. Orsaken till detta menade man just var konsekvenser av de dubbla normbrott informanterna beskrev (RFSL 2013).

Liknande frågor studeras i en spansk studie av aktivism inom *crip* och *queer*, där begreppet *crip* syftar till en aktiv tillskrivelse av positionering som individ med normavvikande funktionsvariation, och *queer* syftar till de individer som aktivt arbetat för frågor kring kön, genus, sexualitet och normbrytande uttryck (García-Santesmases Fernández, Vergés Bosch & Almeda Samaranch 2017). Förutom att både *crip*- och *queer*aktivism vuxit fram ur ett motstånd mot förtryck, har de tenderat att vara isolerade från varandra i den aspekten att *crip*rörelsen generellt präglats av en heteronorm och *queer*rörelsen bygger på en funktionsnorm, och först på senare år har dessa rörelser börjat interagera med varandra och skapat en dialog (García-Santesmases Fernández et. al. 2017).

García-Santesmases Fernández et. al. (2017) har etnografiskt studerat hur allianser av individer som definierar sig som antingen crip eller queer tagit form. Dessa har ämnat att förklara konstruktionsprocessen av dessa allianser genom att analysera deltagarnas diskurser kring kroppen, lust och sexualitet. Sammanslagningen av dessa grupper fick många av deltagarna, både de som identifierade sig som crip såväl som queer, att ifrågasätta sig själva i termer av den egna aktivismen. Flera av crip-aktivisterna kom att reflektera kring ramarna för den egna antagna könsidentiteten, och flera av queer-aktivisterna kring den egna funktionsgraden.

García-Santesmases Fernández et. al. (2017) pekar med studien på hur vägen till en ”sexuell frihet” inte endast handlar om praktisk frigörelse utan också en diskursiv, och hänvisar till Preciado (2015) som menar att en sexuell revolution alltid är en transformation av arketyper, bilder och utsagor som styr denna önskan.

Med min studie vill jag ytterligare belysa denna diskursiva kamp till frigörelse som García-Santesmases Fernández et. al. (2017) pekar på. Liksom ovan studier vill jag också lyfta fram frågor och svårigheter kring att som individ som är normbrytande på flera områden, ges plats och bemötas. Jag vill titta på hur de granskande riktlinjerna diskursivt både lämnar utrymme till normkritik och ifrågasättande av maktstrukturer. Jag vill även titta på vad som kan tänkas lämnas ute i dessa frågor och vad detta kan säga om de strukturer vi befinner oss i, och även upprätthåller.

4. Teoretiska utgångspunkter

Som teoretiska utgångspunkter för min studie kommer jag använda mig av cripteorin såväl som diskursteorin, varav den senare kommer presenteras i ett senare avsnitt. Både cripteorin och diskursteorin belyser konstruktionen av den sociala världen och hur den är beskaffad, vilket är av relevans för min studie då jag fokuserar just konstruktionen av sexualitet och normalitet. I detta avsnitt kommer jag vidare att presentera cripteorin, och på vilket sätt denna är användbar för min studie.

4.1 Cripteorin

Cripteorin ses som sprungen ur olika samhällskritiska teoribildningar som ifrågasätter normalitet, och ses som begrepp ha blivit akademiserat med Robert McRuers (2006) verk *Crip Theory : Cultural Signs of Queerness and Disability* (Rydström 2012). Begreppet “crip” ämnar

som en förkortning av “cripple” (krympling) till att vara provokativt, och trycker på att de individer som väljer att definiera sig som *crip* ska återerövra begreppet och dess betydelse. Betydelsetillskrivningen såväl som grunden för *crip*teorin ses som sprungen ur aktivism mot förtryckande samhällsliga mönster och institutioner som olika sätt missgynnar individer med normavvikande funktionsvariationer (Löfgren-Mårtenson 2012).

En av de teoribildningar *crip*teorin har paralleller till är queerteorin, där bägge kan sägas vara uppbyggda på en radikal kritik av normalitetsbegreppet (Löfgren-Mårtenson 2012). McRuer (2006) pekar på hur queerteorin och *crip*teorin kan ses som sprungna ur samma fåra, där homosexualitet och funktionsnedsättning historiskt blivit föremål för såväl paternalism som missgynnande i det offentliga rummet. Begreppen *crip* och *queer* är båda i sina teoribildningar föremål för dialektiken mellan det “normala” och “onormala”. Där *queer*begreppet fokuserar dialektiken av normativt kontra normbrytande sexualitets- och könsuttryck, fokuserar *crip*begreppet dialektiken mellan “funktionsnedsatt” och “funktionsfullkomlig” (Löfgren-Mårtenson 2012). På samma sätt som queerteorin problematiserar det sätt som normativa könsuttryck och sexualiteter kommer att gynnas i samhället, ställer sig *crip*teorin frågan om vad som gör en funktionsduglig kropp bättre än en annan (*ibid.*).

McRuer (2006) teoretiserar konstruktionen av den funktionsdugliga kroppen på samma sätt som konstruktionen av heterosexualitet som normuppfyllande, och kopplingen mellan dessa. Han lokaliserar även begreppen i en historisk kontext rörande “synlighet” (*visibility*). Han menar att synlighet och osynlighet inte är fixerade attribut, som en person permanent kan tillskriva sin identitet, utan att dessa är beroende av bland annat politiska och kulturella förhållanden i samhället (McRuer 2006, s. 2). McRuer (2006) utgår således från en normkritisk och socialkonstruktionistisk forskningstradition, där ifrågasättande av hur saker är beskaffade, hur dessa konstrueras och blir tagna för givna, samt hur dessa är inbäddade i komplexa sociala institutioner och relationer, står i fokus.

McRuer (2006, s. 9) pekar på hur begreppet *performativitet*, som framstående används av queerteoretikern Judith Butler för att förklara hur vi med våra repetitiva handlingar reproducerar och konstruerar skillnader mellan exempelvis manligt och kvinnligt, även kan användas för att förklara hur skillnad upprätthålls mellan den funktionsdugliga och icke-funktionsdugliga kroppen. I konstruktionen av det normala kontra onormala blir även flexibilitetsbegreppet inom McRuers (2006) teoretisering centralt. I förhållande till “normaten”, ett begrepp som används för att beteckna idén om den funktionsdugliga individen (Löfgren-Mårtenson 2012), har den funktionsavvikande kroppen inte samma förutsättningar som den funktionsdugliga att vara “flexibel” i sin funktion så till den grad att samhället belönar denna.

Där samhället har lärt sig tolerera det avvikande till endast en viss, blir den som inte kan vara flexibel i sin funktion utestängd. Genom denna flexibilitet kan dikotomin normal kontra onormal upprätthållas (ibid.).

McRuer (2006) skiljer inte konkret mellan olika funktionsavvikelser i sin teoretisering, men fastslår samtidigt att det inte är möjligt att se alla individer med avvikande funktionalitet som en grupp (Löfgren-Mårtenson 2012). Där cribbegreppet framför allt kanske använts i sammanhang med fysiska funktionsvariationer, finns ingen motsättning mot att dessa även skulle tillämpas intellektuella funktionsvariationer (ibid.). Criteorin blir intressant att applicera i min studie då denna belyser konstruktionen av den sociala världen och den normativa kroppen, såväl som hur maktstrukturer i samhället skapar både förutsättningar och begränsningar för olika uttryck. Criteorin kan på ett närmre sätt hjälpa till att ringa in konstruktionen av en normal kontra avvikande kropp och sexualitet, och därmed medföra ett djup till min analys.

5. Diskursteorin - som teori och metod

Jag har i min studie om hur sexualitet hos individer med normavvikande intellektuell funktionsvariation konstrueras, utgått från en kvalitativ ansats. Detta då jag ser det som att en kvalitativ ansats bättre än en kvantitativ ställer sig mer öppen till frågan om hur ett fenomen konstrueras, och därmed det jag i min studie är intresserad av att undersöka. Den kvalitativa metod jag använt mig av i analysen av mitt material är *diskursanalys*. Diskursanalysen ses på som ett integrerat perspektiv, där både metod och teori ryms. Därav kommer även min redogörelse av denna presenteras i en integrerad form.

5.1 Diskursanalysen i stora drag

Diskursanalysen kan till sin natur upplevas svår att ringa in. Det finns många sätt på vilken den kan bedrivas och det råder ingen direkt konsensus kring hur den ska utformas. Gemensamt för olika typer och inriktningar inom diskursanalysen kan däremot sägas vara att de är byggda på en strukturalistisk och poststrukturalistisk språkfilosofi, vilken hävdar att vårt tillträde till verkligheten går genom språket (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 15). Just betoningen på begreppet *diskurs* är centralt, genom att det är via diskurser vi anammar ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (Börjesson & Palmblad 2007, s. 13). 0768687601

Grundtanken med denna ingång är att det finns ramar för vilka företeelser som kommer betraktas som exempelvis sanna, korrekta och rimliga (ibid.). Det går att se diskurser som bärande av förståelse inom mindre och lokala sammanhang så som samhällsinstitutioner, såväl som överspända utöver institutionens gränser. De större diskurserna sägs ofta även vara bärande inte bara på många platser, utan också genom tid (Börjesson & Palmblad 2007, s. 14). Gemensamt för såväl de stora som de små diskurserna är synen på språket som en resurs, och på språkets konstituerande effekt (Börjesson & Palmblad 2007, s. 16). Även betoningen på hur ett fenomen kan förstås, istället för sökandet efter bakomliggande eller egentliga essenser, är något som sammanfogar dessa och diskursanalysen överlag (ibid.).

Gemensamt för olika diskursanalytiska riktningar är alltså att dessa delar centrala föreställningar om hur språk och subjekt ska förstås (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 8). De delar samma målsättning om en kritisk forskning, som går ut på att kartlägga maktrelationer i samhället och formulera normativa perspektiv från vilka man kan kritisera maktrelationer och peka på möjligheter till social förändring (ibid.).

Jag har i min studie utgått från Laclau och Mouffes (1985) diskursteori. Utifrån läsning av Winther Jørgensen och Philips (1999) samt Börjesson och Palmblad (2007) har jag anammat deras tolkningar av Laclaus och Mouffes diskursteori, och utifrån dessa byggt min förståelse för diskursteorin som sådan. Det är också genom dessa jag har funnit inspiration till min mall för det egna analytiska genomförandet.

5.1.1 Laclau och Mouffes diskursteori

Något som kännetecknar Laclau och Mouffes diskursteori är dels att de ser på diskurser som fullt ut *konstituerande* av omvärlden, och som bärande av den sociala ordningen (Winther Jørgensen & Philips 1999). Individens ses som begränsad i rörelsefrihet, och som determinerad av strukturerna (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 24). Detta synsätt skiljer sig från vissa andra diskursanalytiska inriktningar, som bland annat menar att samhället och diskurser befinner sig i ett dubbelriktat förhållande, där båda konstitueras av varandra (ibid.).

Laclau och Mouffes diskursteori kan till sin grund alltså sägas vara poststrukturalistisk, på det sätt att den ser på diskurser som konstituerande den sociala världen i betydelse (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 13). Tillhörande det poststrukturalistiska utgångspunkten är också att denna betydelse aldrig kan låsas fast på grund av språkets grundläggande instabilitet (ibid.). Laclau och Mouffe skiljer i sin diskursteori inte heller mellan det diskursiva och det icke-diskursiva. De uppfattar inte bara text och tal som diskurser. Även institutioner, infrastruktur och ekonomi är exempel på diskurser, så som *allt* tillhörande vår omvärld (Winther Jørgensen

& Philips 1999, s. 26). Detta innebär att det inte finns någon gräns för vad som kan analyseras diskursanalytiskt, och pekar på diskursen som fullständigt konstituerande för vår värld (ibid.).

Laclau och Mouffe menar att diskursen i kontakt med andra diskurser ständigt är omformande. De menar att en diskursiv kamp ständigt förs, där olika diskurser som representerar ett bestämt sätt att uppfatta och tala om den sociala världen kämpar mot varandra för att låsa fast språkets betydelse (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 13).

Laclau och Mouffe menar vidare att det inte finns några objektiva lagar som delar in samhället i bestämda grupper, utan att dessa grupper alltid skapas i politiska diskursiva processer (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 40). De menar att reproduktion och förändring av betydelsebetydelse i bred mening är politiska handlingar, och hänvisar till hur vi hela tiden konstituerar det sociala på ett visst bestämt sätt och samtidigt stänger ute alternativa sätt (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 43). Genom tillfälliga fixeringar av betydelse, formas samhället på detta bestämda sätt. De förhärskande diskurserna, och därmed samhället, kan genom de tillfälliga fixeringarna antingen reproduceras eller förändras (ibid.).

5.1.2 Centrala begrepp i diskursteorin

En diskurs är enligt Laclau och Mouffe en fixering av betydelse inom en bestämd domän. Alla tecken i en diskurs kallas för *moment*, och deras betydelse fixeras genom att de skiljer sig från varandra på bestämda sätt (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 33). En *nodalpunkt* är i diskursteorin ett ”privilegerat” tecken, som är relativt fastlåst i sin betydelse. Andra tecknen ordnas kring, och får sin egen betydelse, utifrån nodalpunkter (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 33).

Begreppet *element* syftar i diskursteorin till de tecken som inte slutgiltigt fått sin betydelse fixerad, och kan ses som tecken som ännu är mångtydiga. Det diskursen är ute efter är att göra mångtydiga element till entydiga moment (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 34). Element kan med andra ord ses ligga utanför en specifik diskurs, men hämtas in till diskursen. Detta sker genom *artikulation*. Genom artikulation länkas tecken till varandra, och fixeras till sin betydelse (Wreder 2007, s. 36). Konkreta artikulationer kan antingen ifrågasätta eller reproducera de gällande diskurserna genom att fixera betydelsen på bestämda sätt. Diskursen ses som ett tillfälligt stopp i tecknens betydelseglidning, men denna tillslutning är aldrig fullständig (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 36).

Flytande signifikanter kallas de tecken eller element som i särskilt hög grad är öppna för tillskrivning av olika betydelser, och som olika diskurser försöker ge innehåll åt på just sitt sätt (Wreder 2007, s. 35).

Konflikt och kamp inom det sociala fältet är betydande för den konkreta diskursanalysen, då det är genom dessa som diskurser etableras, reproduceras eller tappar mark. *Antagonism* fungerar inom diskursteorin som ett begrepp för konflikt, och antas uppstå när olika identiteter hindrar varandra (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 55). Antagonismer upplöses genom *hegemoniska interventioner*, där en kraft genom artikulation återupprättar entydighet. Den hegemoniska interventionen kan anses ha lyckats om en enda diskurs dominerar där det tidigare rådde konflikt bland flera diskurser, och antagonismen löses upp. Diskursen är alltså resultatet av den hegemoniska interventionen (ibid.).

En diskurs kan ses som reducering av möjligheter. Diskursen är ett försök att hejda tecknens glidning i förhållande till varandra, och är ute efter att skapa entydighet i förståelse. De möjligheter som utesluts av diskursen kallar Laclau och Mouffe för *det diskursiva fältet* (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 34). Det diskursiva fältet består av de betydelsebetydningsskrivningar som tecken har eller har haft, men som ignorerats eller uteslutits i den specifika diskursen (ibid.).

5.1.3 Målet och utgångspunkten för diskursteorin

Utgångspunkten i diskursteorin är att allting är *kontingent*. Vad som menas med detta är att alla diskurser, alla artikulationer och därmed all samhällslighet, hade kunnat vara och bli annorlunda (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 62).

Målet med diskursanalysen kan sägas vara att dekonstruera de strukturer som utgör den ”naturliga” omvärlden, och att visa på att den givna organiseringen av världen i själva verket är resultat av politiska processer och sociala konsekvenser (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 56). Frågor som den konkreta diskursanalysen kan vilja besvara kan exempelvis vara *var* någonstans diskurserna stillsamt fungerar sida vid sida, och *var* någonstans det råder öppen antagonism. Även frågan kring vilka hegemoniska interventioner som försöker utjämna konflikterna som råder, på vilket sätt detta sker och vad det ger för konsekvenser (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 58).

Laclau och Mouffes teori om det sociala är en integrerad del av deras teori. Detta eftersom de diskursiva processerna enligt dem omfattar hela det sociala fältet och alla sociala fenomen (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 37). Samhället och sociala fenomen är enligt diskursteorin bara *delvis* och *tillfälligt* strukturerade, och diskurser är just endast tillfälliga fixeringar av betydelse i en obestämbar terräng (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 46). Diskursanalytikerns uppgift är här att kartlägga den strävan som på alla nivåer vill etablera

entydighet i det sociala, och på det sättet undersöka hur vi skapar den sociala verkligheten så att denna blir ”objektiv” och ”själklar” (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 40). Tecknen är alltid strukturerade i förhållande till varandra, men aldrig i en färdig totalitet (ibid.). Även fast all strukturering anses kontingent, alltså möjlig att omformas, kan vi aldrig tänka utöver alla givna strukturer då vi behöver en viss objektivitet att förhålla oss till (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 46).

5.1.4 Analysmodell

Diskursteorin lämnar inte många ramar för hur den faktiska analysen bör gå tillväga (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 57). Att ha en tanke om hur man ska gå tillväga är däremot något som kan underlätta genomförandet av analysen, och är viktig inte minst för transparensens skull. För att skapa en någorlunda tydlig mall för analysarbetet har jag trots en relativt stor avsaknad av just mallar inom diskursteorin, i min studie velat ha ett tillvägagångssätt att förhålla mig till.

Winther Jørgensen och Philips (1999) föreslår att man i sin konkreta analys inför en diskursordning, med syfte att sätta ramarna för analysen. Denna diskursordning kan sägas bestå av olika diskurser som delvis täcker samma terräng, och som kämpar om att ge innehåll åt denna terräng på sitt sätt. Dessa kan exempelvis vara knutna till en bestämd institution (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 134).

Wreder (2007) har utifrån Laclau och Mouffes diskursteori utvecklat en mall för genomförande av en analys. Då min studie, och syftet med denna, är annorlunda än Wreders kommer jag utforma mallen så att den så att den passar mitt ändamål. Diskursteorin lämnar många alternativ till analyspunkter i och med sina åtskilliga begrepp och teorier om hur den sociala ordningen är ordnad.

Jag har valt att använda mig av de begrepp från diskursteorin som jag bäst tänker lämpar sig för den studie jag genomför. Utifrån avsnitt 5.1.2 där jag förklarar de centrala begreppen inom diskursteorin kommer jag i min analysmodell fokusera vid begreppen *tecken*, *element*, *moment*, *nodalpunkt* och *flytande signifikant*. Tillsammans med inspiration från Wreders (2007) analysmodell såväl som Winther Jørgensen & Philips (1999) förslag till identifierande av en diskursordning, används dessa begrepp i mitt analysförfarande som följande:

1. Identifiera en diskursordning, alltså: inom vilket fält råder konflikt/konsensus mellan diskurser? Vilken diskurs framträder starkast inom diskursordningen och materialen?
2. Identifiera de tecken som diskurser i materialet centreras kring

3. Beskriva den eller de diskurser som framträdde genom att lokalisera nodalpunkter och flytande signifikanter i dem, samt undersöka hur moment/element länkades till dessa
4. Undersöka diskursernas inkluderade och exkluderande verkningar. Vad rymdes i materialen och vad stängdes ute?

5.2 Metodologiska överväganden

Diskursteorin som metod anser jag lämplig för den studie jag genomfört då den ringar in det fenomen och de frågeställningar jag finner intressant att undersöka, det vill säga konstruktionen av sexualitet och normalitet bland individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation. Diskursteorin för med sig ett angreppssätt till det material som studeras som går utöver vad som sägs och hur en viss praktik förs, och ger utrymme till tolkning av materialet på fler dimensioner (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 26).

I och med att diskursteorin utgår från en poststrukturalistiskt tradition och ser all verklighet som socialt och språkligt konstruerad finns inga gränser för vad som kan analyseras diskursteoretiskt (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 13). Till sin natur är diskursteorin därmed flexibel, vilket medfört att möjligheterna för vad och vilket typ av material jag har kunnat studera inte behövs styras av några strikta ramar. Att diskursteorin är så pass flexibel som den är kan ses på med både fördelar och nackdelar. Diskursteorin för inte med sig mycket ramar för hur denna rent praktiskt och analytiskt kan ta form, vilket lämnar mig i position att själv utforma ett angreppssätt jag själv känner passar mitt material och vad jag finner intressant att titta på. Denna frihet och flexibilitet kan också ses som något som kan skapa hinder i tillvägagångssättet. En brist på struktur kan medföra att jag i min studie lättare tappar den röda tråden, tappar bort mig eller ändrar riktning under utförandets gång (Bryman 2018, s. 482).

Det finns en viss uttalad kritik mot diskursteorins sätt att se all samhällelighet som diskursivt konstruerad, där en uppfattning finns att diskursteorin menar att verkligheten inte finns (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 42). Denna kritik bemöts av diskursteorin däremot som ett missförstånd där man menar att det visst existerar både en social och en fysisk verklighet, men att de fysiska objekten får en betydelse först när vi tillskriver dem en. Tillträdet till den fysiska verkligheten förmedlas därmed alltid av diskurser (ibid.). Detta gäller även människors erfarenheter och känslor, där diskursteorin menar att även dessa är diskursivt konstituerade och därmed lämpar sig för att analysera med diskursanalytiska redskap (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 149).

Ett annat övervägande har att göra med den egna forskarpositionen. Jag som forskare kommer med mina teoretiska- och metodologiska val i stor utsträckning forma det studieobjekt jag analyserar, vilket är viktigt att påpeka. Att ha i åtanke är att diskursanalytikern ofta själv är förankrad i just de diskurser som analyseras. Denna är alltid förankrad i en eller annan diskursiv strukturering, och har lika lite som alla andra människor tillgång till en privilegierad ståndpunkt utanför dessa struktureringar (Winther Jørgensen & Philips, 1999 s. 56). Att komma utanför diskurserna och förmedla en ”sanning” är enligt diskursteorin därmed inte möjligt, då sanningen själv alltid är en diskursiv konstruktion (ibid.). Forskningsresultatet bör därför ses som en kontingent, och därmed föränderlig, artikulation av element som antingen reproducerar eller ifrågasätter de gällande diskurserna som en del av de aldrig avtagande försöken att definiera världen (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 57). Detta är något jag vidare diskuterar i avsnittet om forskningsetiska överväganden.

5.2.1 Urval av tidigare forskning

För att finna tidigare forskning med relevans för forskningsområdet använde jag mig av databaserna Google Scholar, och Lunds universitets LUBsearch. Jag var i sökprocessen ute efter att finna artiklar, avhandlingar, rapporter och böcker som fokuserade ämnen kring sexualitet och normer i förhållande till sexualitet, inriktade på individer med en normavvikande funktionsvariation. Jag har i urvalet velat få en bredd av både nationell och internationell forskning, och som fokuserat olika aspekter av ämnet jag varit intresserad av att studera. Jag har även velat att bredden av forskning skulle rymma såväl målgruppens som personals perspektiv. Jag använde mig av främst av sökorden ”sexualitet”, ”LSS”, ”riktlinjer”, samt ”sexuality”, ”disability” för att finna internationell forskning. Jag har även funnit inspiration till vidare läsning och relevant forskning genom att ta del av olika studiers referenser rörande ämnet.

5.2.2 Urval av material

Urvalsprocessen kan något förenklat sägas bestå av i huvudsak två olika strategier, där den ena syftar till att välja ut material som är så lika varandra som möjligt, och den andra är att välja material som i något avseende skiljer sig åt (Ahrne & Svensson 2015, s. 22). Då jag i min studie velat undersöka hur det i nationella riktlinjer, handböcker och policys riktade till personal inom LSS-verksamheter talas om sexualitet och normer bland individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation, har jag varit intresserad av att finna material som är likt

varandra på det sätt att de fyller dessa kriterier. Med det sagt har jag inte på förväg lagt in kriterier för *hur* dessa frågor fokuseras, vilka värderingar som lyfts fram eller om materialen kan tolkas som tillhörande samma diskurs.

Min urvalsprocess kan beskrivas som *målinriktad*, då jag från en början haft en bild av vilket fenomen jag velat undersöka och vilket material jag tänkt mig lämpat för detta. Det målinriktade urvalet kan sägas karakteriseras av att i grunden vara strategiskt, då det inbegriper ett försök att få forskningsfrågor och urval att överensstämma (Bryman 2018, s. 498). Fördelar med det målinriktade urvalet kan sägas vara att det är tidssparande, då jag från början vetat vad jag söker efter och vilka kriterier jag vill att materialet ska uppfylla. En nackdel kan däremot sägas vara att material som hade kunnat vara intressant att väga in utelämnas. Att jag söker efter material som också är relativt lika varandra kan också göra att analysen inte blir så dynamisk som den hade kunnat bli om jag tittat efter annat material.

För att hitta material har jag dels utgått från referenser från tidigare forskning jag tagit del av, som till stor del fokuserat samma teman och fenomen jag varit intresserad av. Förutom detta har jag även använt mig av sökmotorn Google för att ta reda på vad det finns för material i dessa frågor som riktar sig till personal inom LSS-verksamheter. De sökord jag använt mig av har bland annat varit ”LSS”, ”sexualitet”, ”riktlinjer”, ”förhållningssätt”, ”handbok”, ”policy”, ”bemötande” i olika konstellationer.

Min ingående tanke i urvalsprocessen var att finna material som förutom ovan nämnda kriterier varit framtagna av kommunala instanser, så som kommuners funktionsstödsförvaltningar eller motsvarigheter till dessa. Då jag efter ett visst sökande endast hittade ett fåtal kommunala riktlinjer och policys fokuserade på LSS, sexualitet och normer, beslutade jag mig för att utöka sökandet till även material framtagna av andra aktörer, så som intresseorganisationer. Då det inte funnits särskilt mycket material att tillgå i sökandet, blir mitt urval därmed också begränsat. Vad gäller de kommunala riktlinjerna och handböckerna har jag använt mig av de jag hittat som stämt överens med mina kriterier. Jag har med andra ord inte valt bort något av de kommunala materialen, förutom en kommuns material som till stor del utgått från ett annat av de material jag valt. Vad gäller materialen utformade av intresseorganisationer fanns ett något större urval att välja bland, men även här tenderade alternativen vara delar av samma projekt eller reviderade i olika versioner. De material jag valde att använda mig av var de två jag bäst tyckte stämma överens med mina kriterier. Resultatet av urvalsprocessen blev totalt fyra material på temat riktlinjer kring sexualitet och normer riktade till personal inom LSS-verksamheter; två kommunala och två framtagna av intresseorganisationer.

De fyra material jag valt ut är olika omfångsrika, från nio sidor till 105 sidor långa. Att en del av materialen är så pass omfångsrika har gjort det till en utmaning att välja ut sådant jag velat titta på. Risken med att plocka ut vissa delar ur ett större material är att belysandet av dessa blir snedfördelat, och de delar och citat som plockas ut speglar inte alltid helheten. Detta har jag försökt lösa genom att noggrant läsa igenom allt material, urskilt de teman som återkommit genom helheten och försökt utlysa var tyngdpunkten i respektive material har legat. Mitt syfte och mina frågeställningar har även spelat in i vad jag valt att plocka ut från materialens helhet. De olika ursprungerna av materialen är också av vikt att nämna, där denna aspekt kan komma att spela in i vad som fokuserats i respektive material. Kommunala instanser och intresseorganisationer kan antas ha olika agendor och intressen i frågan, vilket gör att det som fokuseras kan antas väga olika tungt. Tankar kring, och betydelse av detta, kommer fokuseras mer i slutdiskussionen.

5.2.3 Studiens tillförlitlighet

För att diskutera min studies tillförlitlighet kommer jag använda mig av de kriterier som utvecklats av Lincoln och Guba (1985), och som beskrivs i Bryman (2018). Dessa använder sig av begreppen *tillförlitlighet* och *äkthet* som två centrala kriterier i bedömning av en kvalitativ studie, och delar upp dessa två i ett antal delkriterier (Bryman 2018, s. 467).

Studiens tillförlitlighet kan här delas upp i *trovärdighet*, *överförbarhet*, *pålitlighet* och *möjlighet att styrka och konfirmera* (Bryman 2018, s. 467). Trovärdigheten kan sägas handla om att studien utgår från de allmänna regler och kriterier som finns, och att resultatet av studien verifierats av berörda parter. Överförbarheten handlar om att studiens tillvägagångssätt ska kunna replikeras och anpassas även till annan miljö och situation, och pålitligheten handlar om att utomstående parter ska kunna granska alla skeenden på ett överskådligt sätt (Bryman 2018, s. 468). Möjlighet att styrka och konfirmera handlar om att jag som forskare inte låtit personliga värderingar eller teoretisk inriktning färga utförandet av studien, eller resultaten av denna (Bryman 2018, s. 470).

Vad gäller studiens trovärdighet har jag förhållit mig till de etiska råd som finns i den utsträckning jag ansett mig kunnat, och förklarat dessa i avsnittet kring forskningsetiska överväganden. Vad gäller överförbarhet och pålitlighet har jag försökt vara transparent med hur jag gått tillväga, vilket förhoppningsvis gör att utomstående parter kan följa med i tillvägagångssättet och om möjligt överföra detta till en annan miljö.

Att inte låta personliga värderingar eller teoretisk inriktning färga utförandet av studien kan vara svårt att leva upp till fullt ut. Jag har valt att studera ämnet just för att jag finner ett

intresse för det, och har därmed en viss förförståelse för det. Jag har varit öppen för vad jag kan komma att finna, men kan även ha påverkats av den ingång jag haft och vad jag trott mig finna. Den teoretiska inriktningen har här kunnat fungera på samma sätt, där en av anledningarna att jag valt den teori jag gjort har varit att jag velat titta på särskilda aspekter kring ämnet som jag funnit intressanta och belyst min ingång och mina frågeställning. Detta kan även ses som en naturlig del av den diskursanalytiska filosofin, som vilar på en målsättning om kritisk forskning som går ut på att kartlägga maktrelationer och formulera normativa perspektiv (Winther Jørgensen & Philips 1999, s. 8). Att förhålla sig objektiv eller okritisk anses därmed som svåruppfyllt med denna ingång.

Kriteriet kring äkthet delas upp i de fem delkriterierna *rättvis bild*, *ontologisk autencitet*, *pedagogisk autencitet*, *katalytisk autencitet* och *taktisk autencitet* (Bryman 2018, s. 470). Dessa rör huruvida studien förmedlat en rättvis bild av den berörda gruppens åsikter och uppfattningar, kan bidra med en ökad förståelse för den berörda gruppens egna sociala situation, bidragit med en ökad förståelse för de berörda individerna om hur andra i liknande sits upplever sin sociala situation, ifall den kunnat bidra till förändring för de medverkande, och huruvida deltagarna genom studien fått större möjligheter eller förutsättningar till en bättre livssituation (Bryman 2018, s. 470).

Jag hoppas jag har förmedlat en rättvis bild av den berörda gruppens åsikter och uppfattningar, där jag dels försökt lyfta dessa från tidigare forskning. I och med att det material jag tagit del av är framtaget av yrkesverksamma, som pratar *om* målgruppen, kan mycket fokus istället tenderas att läggas vid *andras* åsikter och bild av fenomenet vilket i sig kan ses som problematiskt. Min förhoppning är att genom ett belysande av ämnet kunna medföra en viss ökad förståelse för utomstående kring fenomenet jag fokuserar, och kring de berörda individernas situation.

6. Forskningsetiska överväganden

För att diskutera de forskningsetiska överväganden jag har antagit i min studie kommer jag dels utgå från Vetenskapsrådets forskningsetiska principer (2002). Dessa rör mått för den forskning som bedrivs inom samhällsvetenskapen, rörande kvalitet och etik. De fyra huvudkraven som finns till för att tillförsäkra individskyddskravet i avvägning till forskningskravet är; *informationskravet*, *samtyckeskravet*, *konfidentialitetskravet* och *nyttjandekravet* (Vetenskapsrådet 2002). Dessa krav innebär i korthet att berörda parter ska informeras om den

planerade studiens syfte, att dessa själva har befogenhet att bestämma över sin medverkan, att uppgifter om medverkande parter ska ges största möjliga konfidentialitet, samt att uppgifter om enskilda individer endast ska användas för det tänkta forskningsändamålet (ibid.).

Då jag i min studie inte har fokuserat enskilda individer är dessa krav svåra att förhålla sig till. Jag har utgått från material som är offentligt publicerat, och som inte heller lyfter fram enskilda individer. Jag måste däremot resonera kring min forskarroll inom den etiska aspekt att min studie kan komma att läsas av individer som på något sätt känner sig träffade av ämnet. Att ta ställning till vilken nytta min studie kan komma att föra med sig, i förhållande till vad den kan medföra för potentiell skada, är något jag måste resonera kring. Det finns alltid en risk att jag i min forskarroll kan komma att förstärka eller befästa strukturer eller tankegångar, även om jag inte ämnar göra detta. Mina frågeställningar om sexualitet och normer, och min analys av dessa, kan komma att ses som känsliga och integritetskränkande för den grupp som hamnar i fokus. Bara genom att tala om målgruppen jag fokuserar som just en ”grupp” tenderar jag att inta en generaliserande roll. ”Gruppen” individer med normavvikande intellektuella funktionsvariationer kan sägas vara allt annat än just en grupp eller en kategori, då denna är oerhört heterogen.

Jag vill tydliggöra att jag i min studie har belyst *ett* sätt att tolka och se på ett fenomen. Jag är i min forskarroll lika mycket invävd i strukturer som formar mitt sätt att tolka något (Winther Jørgensen & Philips, 1999 s. 56). Jag vill även tydliggöra på de sätt som jag som forskare kan färgas av mina egna förutfattade meningar eller värderingar. Dessa exempelvis visa sig genom att jag utvecklar en form av sympati eller personlig närhet till det fenomen jag studerar (Bryman 2018, s. 65).

7. Analys och resultat

7.1 Material

Det material jag analyserat består av riktlinjer och policys utformade inom kommuner och av intresseorganisationer. Materialet skiljer sig därmed från varandra på det sätt att de tenderar att ha olika stor spridning och vända sig till olika aktörer inom LSS-fältet. Även om de kommunala riktlinjerna och policyn är öppna dokument för allmänheten, kan dessa tänkas användas främst av verksamheter hörande till just dessa kommuner. Materialen som är utformade av intresseorganisationer kan tänkas ha möjlighet till större spridning, då de inte främst handlar

om en enskild kommuns arbete utan är rekommendationer för arbetet till alla som arbetar inom LSS-fältet.

1. *Jobba vidare! Tips för normkritiskt arbete i LSS-verksamheter* (2017) är ett metodmaterial på 64 sidor framtaget av Funkisprojektet, ett samarbetsprojekt av RFSL Stockholm och RFSL, finansierat av Allmänna Arvsfonden. Metodmaterialet beskrivs som en del av en normkritisk utbildning med fokus på hbtq-frågor. Materialet är med andra ord inte rakt av inriktat på frågor om sex och sexualitet, även om dessa vävs in i materialets helhet.

Materialet beskriver sig som ”ett häfte för inspiration, kunskap, kamp, mot och fortsatt arbete för allas rättigheter att få vara sig själva” och ska fungera som ett lättillgängligt normkritiskt metodmaterial för personal inom LSS-verksamheter (RFSL 2017). Det är uppbyggt i kapitel som tar upp olika teman, så som vad normkritik är, vad heteronormen och funktionsnormen innebär, case och övningar för personal att diskutera, tips på normkritiska aktiviteter samt tips till personal för vidare läsning.

2. Materialet *Fråga, lyssna, var intresserad - En vägledning om sexualitet, känslor och bemötande för dig som arbetar i en LSS-verksamhet* (2015) är framtaget av Malmö stads sociala resursförvaltning. Materialet består av 105 sidor och är en del av den strategi för arbete med sexuell hälsa som 2010 antogs av kommunfullmäktige, och är framtaget inom ramen för projektet *Sexualitet och LSS: Ett hälsofrämjande förhållningssätt för yrkesverksamma 2014/2015*. Materialet presenterar i förorden att strategins vision omfattar alla Malmöbor, och fastslår bland annat att ”sexuell hälsa handlar om förmågan att bejaka sin sexualitet och sin möjlighet till en trygg sexuell identitet” (Malmö stad 2015).

Det vägledande materialet har tagits fram i samarbete och dialog med medarbetare och ledare inom LSS-verksamheter i Malmö stad, och har i genomförandet gjort intervjuer med personer vid LSS-boenden kring hur ett gott bemötande i frågor om sex och sexualitet kan se ut. Metodmaterialet är uppdelat i kapitel, med teman som definierar begreppet ”sexualitet”, varför och hur det är viktigt att arbeta med sexualitet, vilka rättsliga ramar som finns för arbetet, och vilka förhållningssätt personal bör anta i fråga om exempelvis normer och bemötande i praktiken. Materialet innehåller även ett flertal övningar i form av case för personal att diskutera. Slutligen ger materialet tips på vidare material och aktörer för brukares del, samt för personalens.

3. *Policy för bemötande av brukarens känslor, relationer och sexualitet* (2014) är framtagen av Förvaltningen för funktionshindrade, Örebro kommun. Materialet är som namnet kan utläsa utformat som en policy riktad till kommunens LSS-verksamheter i arbetet med sexualitet och sexuell hälsa och ska som policy övergripande ”uttrycka ett värdegrundsbaserat förhållningssätt för arbetet i Örebro kommun” (Örebro kommun 2014). Policyn grundar sig i värdegrunderna för LSS-lagstiftningen, Barnkonventionen, och FN:s deklaration om mänskliga rättigheter. Syftet med policyn sägs vara att stärka den professionella medarbetarrollen genom att: ”medvetandegöra uppdraget utifrån LSS och hur vi ska tolka och tillämpa lagen” samt ”öka kunskapen hos medarbetare kring frågor som handlar om känslor, relationer och sexualitet” (Örebro kommun 2014).

Policyn är kortfattat utformad på nio sidor och innehåller teman om hur personal ska bemöta frågor om relationer och sexualitet, anhöriga och preventivmedel. I och med formatet är det rättsliga frågor som står i fokus, och istället för de allmänna råd och tips som övrigt material presenterar är det det handfasta förhållningssätt som personal inom LSS-verksamheter *ska* eller *bör* uppnå för att försäkra ett kvalitetssäkrat arbete.

4. *Kan vi prata sex idag...? En skrift för att professionalisera samtal om sex och sexualitet för personal inom LSS* (2015) är ett material framtaget av RFSU Malmö tillsammans med sociologen och sexologen Jack Lukkerz, med ekonomiskt stöd från statanslaget Insatser mot hiv, aids och andra smittsjukdomar. Skriften syftar till ”att inspirera alla yrkespersoner och andra som möter personer med intellektuella funktionsnedsättningar att se sin egen kapacitet och möjlighet att förändra” samt till att ”medvetandegöra egna värderingar och åsikter” och ”främja ett gott liv för alla” (RFSU Malmö 2015).

Skriften utgår till stor del utifrån projektet ”Sex, nätet och känslor”, där personal inom LSS-verksamheter utbildats. Erfarenheterna från detta projekt har utgjort grunden för skriften, och fokus ligger på vad personal har uppgett, vad dessa ser i sitt arbete, samt önskar och behöver för att kunna bemöta dessa frågor (RFSU Malmö 2015). Skriften är 38 sidor lång och uppdelad i fyra kapitel, som fokuserar varför en skrift i ämnet behövs, vad som ryms inom begreppen ”sex” och ”sexualitet”, varför och hur arbetet bör bedrivas, och avslutar med en mall för hur policys och handlingsplaner vid specifika arbetsplatser skulle kunna utformas. Materialet innehåller även case och övningar för personal att diskutera.

7.2 Diskursordningen och centrala tecken

Den diskursordning, det vill säga fältet, som materialet jag analyserat kan sägas höra till är där det bland professionella och yrkesverksamma, såväl som bland samhället i stort, talas- eller inte talas om, sexualitet bland personer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation. Det material jag analyserat talar om sexualitet och normer bland målgruppen med ett syfte att belysa, främja och avdramatisera ämnet, samt skapa riktlinjer för personal inom LSS-fältet att arbeta med dessa frågor. Bland materialen har jag funnit en framträdande diskurs som är ute efter att lyfta ämnet sexualitet bland individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation, och bidra med kompetens och stöd åt yrkesverksamma.

Det tecken jag har identifierat som nodalpunkt för mitt material och den framträdande diskursen är ”normalitet”. En nodalpunkt inom diskursteorin identifieras som ett ”privilegierat tecken” med en relativt fastlåst betydelse (Winther Jørgensen & Philips 1999), vilket jag tolkar tecknet ”normalitet” i materialet som. Det är kring detta tecken som de andra tecknen centrerar kring, och får sin betydelse i förhållande till.

”Avvikelse” är ett tecken som också är framträdande i materialet. Detta ser jag däremot som ett moment, på det sätt att det får sin betydelse i förhållande till vad som anses ”normalt”. Tecknet ”sexualitet” är också framstående i mitt material. Detta tecken har jag identifierat som en flytande signifikant (Winther Jørgensen & Philips 1999), och kan också antas få sin betydelse utifrån nodalpunkten ”normalitet”. Varför jag identifierat sexualitet som en flytande signifikant är då jag ser det som att detta tecken ständigt är föremål för diskursiva kamper (Winther Jørgensen & Philips 1999).

”Sexualitet” kan i sammanhanget ses som ett tecken som olika diskurser inom diskursordningen vill tillskriva sin egen betydelse och på det sätt att det, av bland annat tidigare forskning att döma, inte råder konsensus i uppfattning av hur sexualitet definieras, eller vem som besitter denna. ”Sexualitet” kan ses som en flytande signifikant i materialen, då definitionen och existensen av denna åter och åter igen behöver tydliggöras och artikuleras. Materialen jag granskat kan sägas vara ute efter att diskursivt trycka på sexualitet som något som alla individer har, och på ett eller annat sätt har *rätt* att få utlopp för.

Den framträdande diskursen i det analyserade materialet kan verka för att bredda den smalare och mer restriktiva betydelsebeskrivning av tecknet ”sexualitet”. Materialen kan sägas gå emot och utkämpa en kamp mot övriga diskurser inom samhället och diskursordningen, som upprätthåller en snäv bild av sexualitet där inte alla platsar. Den framträdande diskursen kan med andra ord vilja fixera en betydelse av sexualitet som något alla människor besitter, och som ett fenomen som till uttrycket inte är homogent.

I materialet jag analyserat har ett antal teman uppkommit som jag finner intressanta att lyfta fram i förhållande till mina frågeställningar. Dessa teman är: personal och utbildning, normkritik och maktstrukturer, samt normalitet och avvikelse. De frågeställningar jag vill besvara med analysen är: På vilket sätt konstrueras sexualiteten hos individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation i de utvalda riktlinjerna? Vilken eller vilka diskurser framträder kring sexuell normalitet och avvikelse? Vilka spänningar och konkurrerande perspektiv blir synliga inom och mellan diskurserna?

Nedan följer dessa teman, där såväl nodalpunkten ”normalitet” som den flytande signifikanten ”sexualitet” i materialet framträder tillsammans med sammanlänkande moment.

7.2.1 Personal och utbildning

Inom materialet jag granskat har personalens roll varit framträdande. Materialen vänder sig till personal, och ger tips på hur dessa ska förhålla sig i frågor om sexualitet bland brukarna, de personer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation. Personalen framträder i materialet på olika sätt, men där fokus kan ses ligga på *utbildning* av dessa. Det går att identifiera hur personal konstrueras, hur de agerar i frågor om sexualitet och hur de bör agera. Vikten av riktlinjer och den osäkerhet som personal upplever i frågan är framträdande i materialet. De olika materialen tenderar att genom den utbildande diskursen att peka på varför dessa riktlinjer behövs, och hur personal bör arbeta med dessa frågor. Något som citatet nedan kan sägas ringa in:

Personalen ser att de i sitt omsorgsarbete ska ha fokus på ungdomen, de ska vara intresserade och ställa frågor kring vad de noterar. De ser att sexualitet är ständigt närvarande i deras arbete, men också att de har för lite kunskap och känner sig osäkra i sitt bemötande. (RFSU Malmö 2015, s.11)

Citatet, liksom tidigare studier (Bahner 2016; Löfgren-Mårtenson 2012; Kulick & Rydström 2015; Santinele Martino 2014), visar på hur ämnet sexualitet bland individer med en normavvikande funktionsvariation för personal är svårt att tala om då man inte vet hur man ska gå tillväga. Citatet kan därmed säga konstruera personal som osäkra och ambivalenta i frågor om sexualitet bland brukare, och i behov av riktlinjer. Där Santinele Martino (2014) pekar på hur personal antingen får väldigt lite, eller överhuvud taget ingen alls, arbetsrelaterad utbildning i frågor om sex och sexualitet eller inte vet om riktlinjer ens förekommer, kan en förståelse för hur personal i materialet konstrueras som osäkra ringas in. Något som även framkommer i nedan citat:

Personal som arbetar med personer med intellektuella funktionsnedsättningar fyller en förebildsfunktion och är ofta motiverad att närma sig frågor runt sexualitet. Ofta saknar man dock ett uttalat stöd från sin ledning och kollegor. Dessutom brister det vad gäller färdighet och tydligt mandat att reflektera kring eller att samtala om den där olyckliga förälskelsen eller felaktiga onanitekniken med en brukare. I sin osäkerhet huruvida man som yrkesperson gör rätt eller inte väljer man, förståeligt nog, ofta att inte göra något alls. (RFSU Malmö 2015, s. 2)

Ovan citat tenderar att kartlägga hur läget ser ut, där personal sägs vara motiverade men inte vet hur man ska närma sig frågan på grund av bristande stöd och färdigheter. ”Motiverade”, avsaknad av ”uttalat stöd” och ”färdigheter” kan här ses som moment som kopplas samman med den flytande signifikanten ”sexualitet” och får sin betydelse därefter.

Det går i citatet därmed att identifiera en spänning mellan hur det “borde vara” och hur det är. Att avsaknad av riktlinjer ovanifrån leder till att den enskilda personalens åsikter, och i vissa fall fördomar, får styra över brukarens sexualitet och uttryck för denna har ur rapporter av målgruppens röster även framkommit (Föreningen Kulturparken 2017). Att personal står handfallna kan även få till följd att ett kritiskt granskande av ”normala” och ”onormala” uttryck för sexualitet inte möjliggörs (Löfgren-Mårtenson 2012), och mönstret av att frågorna inte lyfts fortgår. Kulick och Rydström (2015) menar på hur avsaknad av riktlinjer både påvisar spänningar mellan det privata och det offentliga, men också skapar en betydande påverkan för hur livet formas och ser ut för individer med normavvikande funktionsvariationer.

Frågan om osäkerhet hos personal, och vad denna kan skapa för konsekvenser i arbetet, är något som framkommer även i Malmö stads material:

Det finns några behov som kan vara bra för den yrkesverksamma att vara medveten om eftersom de lätt kan göra att det professionella förhållningssättet brister. Behovet av makt och kontroll: Oro hos personal, exempelvis att en brukare ska råka illa ut, kan leda till att personal försöker ta kontroll över en situation som har med brukarens sexualitet att göra. Exempelvis kring vilka partners brukaren enligt personalen ska träffa och inte. Du bör i dessa situationer, så som alltid, utgå från att ge stöd till brukaren utifrån hans behov och välmående och inte utifrån ditt eget eventuella behov av att ha kontroll över situationen. Det är brukarens upplevelse av kontroll över sitt eget liv som ska stå i förgrunden. (Malmö stad 2015, s. 56)

Här kan anas att riktlinjer anses nödvändiga för att personalens *behov* av bland annat makt och kontroll inte ska ta över och styra det arbete som utförs. Personals ”oro” och deras ”kontroll” knyts här samman med ”sexualitet” på det sätt att det framstår som tydligt bland annat var någonstans en viss problematik kan sägas ligga, nämligen vid ett kontrollbehov och rädsla att

göra fel. Diskursen kan med dessa artikuleringar sägas vilja trycka på vad personal *inte* bör göra, och vilka förhållningssätt som är önskvärda.

Vad som i materialet konstruerar personal som osäker i frågor om sexualitet och relationer i förhållande till målgruppen kan med bakgrund i tidigare forskning förstås i termer av vad det ges för förutsättningar att tala om dessa frågor. Bahner (2016) har bland annat pekat på hur arbetet med sexualitet verkar vara avhängig både respektive verksamhets specifika karaktär, såväl som samhällsliga föreställningar om vad som anses som en ”normal” sexualitet. Den osäkerhet som framkommer bland personal i materialet, kan av tidigare forskning också tolkas i termer av att personal blivit tillsagda att ignorera eller avleda ämnen kring sex och relationer när dessa kommer på tal (Santinele Martino 2014). Något som kopplat till citatet ovan också kan tolkas som en aspekt av hur personal konstrueras som i ”behov” av makt och kontroll, när en osäkerhet i frågan infinner sig.

7.2.2 Normkritik och maktstrukturer

I analys av materialen har ett tema av normkritik och maktstrukturer i diskursen framträtt. Temat har jag uppmärksammat främst i två av materialen, Malmö stads (2015) och RFSL:s (2017). Det kan sägas fokusera vid vem som ges förutsättningar att vara normbrytande i fråga om både sexualitet och funktionsvariation, och hur dessa förutsättningar ges utrymme.

I citatet nedan problematiseras normer *överlag* som koncept, och vad dessa kan skapa för begränsningar för individen:

Problemet med normer är att de begränsar, vilket ur ett likabehandlingsperspektiv blir problematiskt då de ofta hänger ihop med maktstrukturer i samhället. När någon väl bryter mot dem, får det ofta negativa konsekvenser, i form av just trakasserier, diskriminering och förtryck. (RFSL 2017, s. 17)

I citatet kopplas det betydelsebärande tecknet ”normer” samman med ”maktstrukturer” och problematiseras ur ett likabehandlingsperspektiv. De maktstrukturer som citatet hänvisar till, kan liksom McRuer (2006) och cripteorin sägas belysa på vilka sätt dessa upprätthåller funktionsnormer och missgynnanden för den som inte kan uppnå dessa normer. I stycket nedan framkommer även denna normkritik, där också ett intersektionellt perspektiv får fäste:

... Många normer är negativa eftersom de leder till negativa konsekvenser för den som bryter mot dem. Det kan exempelvis handla om att den med en intellektuell funktionsnedsättning inte ges lika stor möjlighet till inflytande över sitt liv som den utan en intellektuell funktionsnedsättning eller att den som inte identifierar sig som cisperson eller heterosexuell behöver komma ut med sin könsidentitet eller sexuella läggning medan den

som identifierar sig som cisperson eller heterosexuell inte måste göra samma sak. Normer som leder till sådana konsekvenser är begränsande och exkluderande eftersom den som lever i enlighet med normen får fler fördelar och större handlingsutrymme. Olika normer samverkar även med varandra och normer som har att göra med med ålder, hudfärg, religion och trosuppfattning, etnisk tillhörighet, klass samt många andra områden påverkar alla på olika sätt människors handlingsutrymme och vilka egenskaper som människor tillskrivs. (Malmö stad 2015, s. 57)

I stycket fungerar ”normer” som ett betydelsebärande tecken och kring detta cirkulerar ”negativa konsekvenser” som kontrast till ”inflytande över sitt liv”. Bärande faktorer så som hur olika normer samverkar ställs mot ”fördelar” och ”handlingsutrymme”. Här kan materialet sägas konstruera frågan om *förutsättningar* som något som inte är lika för alla, och på vilka sätt det kan vara svårare att som individ med antingen en normbrytande funktionsvariation-, sexualitet eller könsidentitet att ta eller hävda sin plats i ett visst sammanhang.

Med McRuers (2006) cripteoretiska resonemang kan frågan om handlingsutrymme och förutsättningar förstås i just de utestängningsprocesser som ständigt sker när den individ som inte kan vara ”flexibel” på det sätt som samhället kräver, missgynnas. Frågan om normbrytande kan enligt McRuer (2006) endast accepteras av samhället till en viss grad och på detta sett upprätthålls dikotomin normal kontra onormal. Det är en aspekt som även citatet ovan med andra ord än McRuer (2006) kan sägas lyfta fram, då det handlar om *vem* som kan vara normbrytande, och i vilken grad.

I citatet får ett intersektionellt perspektiv även utrymme, där det pekas på hur den enskilda individens handlingsutrymme kan komma att påverkas av flera samverkande normer som har att göra med exempelvis etnisk tillhörighet, ålder eller religion. Även i RFSL:s material utvecklas det normkritiska och intersektionella perspektivet där konstruktionen av ”ett normalt liv” ifrågasätts:

Om man jämförs med en norm kan det få konsekvenser om man bryter mot normen, till exempel om man är hbtq-person. En idé om ett ”normalt” liv utgår ifrån att vissa behov är normala och att andra är onormala. ”Ett normalt liv” eller ”ett vanligt liv” blir ofta ihopkopplat med att passa in i en funktionsnorm, heteronorm, cis-norm och vithetsnorm. Flera har kritiserat att LSS inte specificerar sexualitet eller sexuella behov trots att många andra vardagliga behov specificeras. (RFSL 2017, s. 12)

Här läggs vikt vid hur konstruktionen av det normala livet samverkar med såväl en funktionsnorm, heteronorm, cis-norm som vithetsnorm. Det framkommer också en kritik gentemot LSS-lagen i termer av att denna inte specificerar sexualitet eller sexuella behov. Konstruktionen av ett ”normalt liv” och även den ”fungerande kroppen” är något som Liddiard

(2014) menar lämnar avtryck inte endast för omgivningen utan också för individen som på något sätt avviker från funktionsnormen. Denna konstruktion upprätthåller dels en uppfattning om den egna kroppen som ”utom räckhåll” för relationer, kärlek och sex, men också en uppfattning om normativa värderingar kring genus (ibid.).

I citatet nedan tas frågan upp om ”dubbla normbrott” på vilka sätt detta kan komma att bli synligt i arbetet med sexualitet hos individer med en normavvikande funktionsvariation:

Dubbla normbrott sker när en person bryter mot flera normer samtidigt. En person med en exempelvis synlig fysisk funktionsnedsättning som också lever i en samkönad relation kan sägas både bryta mot funktionsnormer och mot heteronormen. Det är vanligt att det synligaste normavvikande brottet är det som uppmärksammas mest, vilket kan leda till att personer med funktionsnedsättning som bryter mot heteronormen osynliggörs. Det kan också leda till ett osynliggörande av personer som inte vill eller kan ha sex men ändå vill leva i en kärleksrelation. (Malmö stad 2015, s. 58)

Genom detta citat synliggörs de bristande förutsättningar och svårigheter den individ som bryter mot flera normer samtidigt kan uppleva, vad gäller eget inflytande och platstagande. ”Funktionsnormer” och ”heteronormen” är här som två tecken som kan sägas fungera som moment för att artikulera på vilket sätt ett brytande av dessa kan leda till det så kallade dubbla normbrottet. Genom att citaten lägger vikt vid ”det normavvikande brottet” synliggörs brytandet av normer vid just liknelsen av ett *brott* och de konsekvenser som kan följa av detta, bland annat osynliggörande.

Detta är något som även förstudien *Och aldrig mötas de två* (RFSL 2013) syftar till att lyfta fram. De pekar på hur hbtq-personer med en normavvikande funktionsvariation påvisat en råd tråd i sina berättelser av denna osynlighet, där konsekvenser av det dubbla normbrottet skapar svårigheter för individen att ta plats i samhället. Även McRuer (2006) pekar med cripteoretiska resonemang på hur individens ”synlighet” eller ”osynlighet” inte är fixerade attribut, utan beroende av bland annat politiska och kulturella förhållanden i samhället. Detta kan med andra ord förstås som att det är samhällets inställningar, och hur dessa är inbäddade i komplexa sociala institutioner och relationer, som bestämmer om individens rätt att vara synlig eller inte.

7.2.3 Normalitet och avvikelse

I analysen av materialet har jag funnit att framträdande diskurser kan tendera att ha både inkluderande och exkluderande verkningar, där saker både ryms och stängs ute. Dessa verkningar kan också ses som spänningar i materialen. Jag har funnit ett visst tema kring hur

materialet i mångt och mycket strävar efter att konstruera målgruppen, individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation, som individer som har samma rätt som alla människor att besitta och få utlopp för sin sexualitet. Mycket av det granskade materialet trycker på de juridiska grunderna för arbetet, så som LSS-lagen (SFS 1993:387) och FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (Ds 2008:23). Trycket på de grundläggande mänskliga rättigheterna är genomgående för allt granskat material, och ligger som en grund för det arbete som ska utföras. Citatet nedan visar på hur de juridiska rättigheterna ringas in:

Personer med funktionsnedsättningar har samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare i samhället.

Oavsett förutsättningar har vi alla samma rätt att längta och uppleva. Det är inte bara en rättighet, utan en verklighet. Den rättigheten och verkligheten gäller även frågor som handlar om relationer och sexualitet. (Örebro kommun 2014, s. 1)

Citatet kan sägas framföra några av diskursernas inkluderande verkningar, där målgruppen konstrueras som ”andra medborgare” i samhället. Citatet trycker på att målgruppen har ”samma rättigheter och skyldigheter”, och ”samma rätt att längta och uppleva”. Genom att trycka på att detta förutom en ”rättighet” är en ”verklighet” vad gäller alla frågor tenderar detta att konstruera frågan som något personal inte kan ignorera.

Det analyserade materialet består däremot inte endast av inkluderande verkningar. I inkluderingen av bland annat lika rättigheter och ”normalitet”, ges också plats åt ett motsatsförhållande. Jag har tolkat det som att den framträdande diskursen i materialet, som vill normalisera sexualitet och olika uttryck för denna bland målgruppen, kan tendera att upprätthålla de motsättningar av normalitet och avvikelse som McRuer (2006) med cripteorin pekar på. De exkluderande verkningar är med andra ord det som inte sägs. I detta fall där materialen och den framträdande diskursen kan tendera att konstruera och upprätthålla dessa motsättningar av normalitet och avvikelse, även om tanken är den motsatta. Citatet nedan är ett exempel på dessa spänningar, där något som *inte* sägs kan bli desto synligare:

Konsekvenserna av en funktionsnedsättning kan leda till feltolkningar eller missförstånd av sexualiteten ... Det kan vara både personen själv, anhöriga eller personal som feltolkar eller missförstår. För att omgivningen ska kunna förstå och bemöta ett sexuellt beteende eller uttryck på ett adekvat sätt är det viktigt att sätta in det i sitt sammanhang för att förstå vad beteendet står för. (Malmö stad 2015, s. 31)

Där citatet använder ”konsekvenserna av en funktionsnedsättning” och ”feltolkningar” och ”missförstånd” kan en förståelse läggas vid att det finns en ”normal” sexualitet och uttryck för denna, även om detta inte sägs. Dessa spänningar i stycket kan tolkas som föremål för det som diskursteorin kallar för *antagonism*, alltså en strid mellan olika betydelseutskrivningar av sexualiteten (Winther Jørgensen & Philips 1999), där den framträdande diskursen själv kan sägas bestå av vissa motsägelser. Ovanstående citat kan också tolkas som att det är just denna bild av ”normalt” och ”avvikande” som materialet vill uppmärksamma och bryta ned, och tvärtom inte reproducera. Oavsett hamnar individens sexualitet i centrum för dialektiken av det normala kontra avvikande, där det är individens uttryck för sin sexualitet som hamnar i fokus, istället för exempelvis granskande av samhälleliga föreställningar.

Begreppet *performativitet*, som McRuer (2006) i cripteorin lånat från och använder på liknande sätt som queerteoretikern Judith Butler, kan appliceras på det sätt som samhället åter och åter igen *gör* och upprätthåller den uppdelade synen av det ”normala” uttrycket för kroppen eller sexualiteten. Begreppet kan appliceras på hur materialet, oavsett goda avsikter, med ordval och artikuleringar kan tendera upprätthålla de spänningar och exkluderande verkningar som egentligen är tänkta att ifrågasättas. Samma dialektik av det ”normala” kontra ”avvikande” kan även återfinnas i nedanstående utdrag ur Örebro kommuns policy:

Du som medarbetare ska vara öppen för att brukaren har en sexualitet och respektera denna, oavsett sexuell läggning. Sexualiteten kan ta sig olika uttryck hos olika människor i olika situationer. Ibland kanske omgivningen till en början inte förstår att det handlar om sexualitet. (Örebro kommun 2014, s. 3)

Genom att trycka på att brukaren har en sexualitet och att den yrkesverksamma ska vara ”öppen” och ”respektera” denna kan dels diskursens inkluderande verkan framträda på det sätt att ingen, oavsett sexuell läggning, ska osynliggöras. Att trycka på att personal ska respektera brukarens sexualitet kan också tolkas som ett anmärkningsvärt förhållningssätt. Citatet säger även att omgivningen till en början ”kanske inte förstår” att det handlar om sexualitet vilket även kan befästa synen på en viss sorts sexualitet som ”avvikande”, även om detta inte sägs rakt ut.

Att omgivningen inte skulle förstå att ett visst uttryck handlar om sexualitet skulle kunna förstås på samma sätt som att omgivningen ”straffar” den som blir föremål för dubbla normbrott. Att omgivningen inte kan se ett uttryck som just sexuellt för att detta inte stämmer överens med det normativa sexuella uttrycket, eller behålla tanken av att en person kan både ha en normavvikande funktionsvariation *och* en sexualitet, normavvikande uttryckt eller inte.

Denna spänning, och svårighet till föreställning om hur dessa egenskaper samverkar, går även att identifiera i de akademiska riktningar som just strider mot förtryck. Tidigare forskning visar bland annat hur crip- och queeraktivism trots sina båda bakgrunder i förtryck och motstånd mot detta, har tenderat att vara relativt isolerade från varandra (García-Santesmases Fernández et. al. 2017). Även om dessa rörelser alltmer har börjat interagera (ibid.), kan möjligtvis det avstånd som finns de emellan påvisa just de slitningar som i samhället finns och upprätthålls i en given tid och kontext, och som påverkar de förutsättningar som ges individen att ”hävda sin plats”.

8. Avslutande diskussion

Mitt syfte har i denna uppsats varit att undersöka på vilket sätt det i ett fåtal kommuners respektive intresseorganisationers riktlinjer talas om sexualitet och normalitet bland individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation. Jag har utifrån syftet velat besvara mina frågeställningar om hur det analyserade materialet konstruerar sexualitet och normalitet hos individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation, vilka diskurser kring sexuell normalitet och avvikelse som framträder, samt vilka spänningar och konkurrerande perspektiv som framträder. Jag har utifrån en diskursteoretisk ingång identifierat att de utvalda materialen och framträdande diskurser i dessa både kan öppna upp för en bredare betydelsebeskrivning av fenomenet ”sexualitet” där alla individer oavsett funktionsvariation får plats, och dels kan reproducera mönster av maktstrukturer.

I besvarande av mina frågeställningar har jag sett att sexualitet bland individer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation kan konstrueras som ett fenomen som ska och bör främjas, och som något som idag inte läggs någon större vikt vid i arbetet vid LSS-verksamheter. Sexualiteten konstrueras som ett ämne som går *via* personalen, och som personalen inte kan tolka tillräckligt väl. Sexualiteten framställs bland annat som en rätt som alla människor ska få utlopp för, och dels som något som kan se ”annorlunda” ut eller vara ”svår att förstå”. Tillhörande synen på sexualitet hos målgruppen har jag i min analys identifierat på vilket sätt personal konstrueras som osäkra och ambivalenta i dessa frågor, vilket stämt överens med resultat från tidigare forskning (se Bahner 2016; Löfgren-Mårtenson 2012; Kulick & Rydström 2015). Jag har även identifierat på vilket sätt ett normkritiskt perspektiv konstrueras i materialen, och på vilket sätt materialen visar på förutsättningar eller bristande förutsättningar för normbrytande uttryck, och samverkande av normer.

Hur en diskurs kring normalitet och avvikelse framträder går att identifiera i hur materialen talar om sexualiteten just som ”annorlunda” eller ”svår att förstå”. Vad detta språkbruk gör är att vidmakthålla en viss förståelse av att det finns en ”normal” sexualitet, vilket konstruerar andra uttryck som ”avvikande”. Denna förståelse går att koppla till de cripteoretiska resonemangen som bland annat McRuer (2006) framför. Där strävan efter ”normalitet” och erkännande för målgruppen fokuseras, kan det motsatsförhållande av normativa och avvikande uttryck både framträda och reproduceras (ibid.). Detta kan även ses som några av de spänningar och konkurrerande perspektiv som ryms inom och mellan de diskurser som framträder.

Genom de artikuleringar som görs via materialen går det att se att den framträdande diskursen inte har blivit accepterad eller insocialiserad i samhället så till den grad att den bara ”kan vara” (Winther Jørgensen & Philips, 1999). Sexualitet bland individer med en normavvikande funktionsvariation är ännu ett ämne som på många arenor ses som tabubelagt, och som möts med ambivalens från omgivningen (se Bahner 2016; Löfgren-Mårtenson 2012; Santinele Martino 2014).

García-Santesmases Fernández et. al. (2017) visar hur vägen till ”sexuell frihet” inte endast handlar om praktisk frigörelse utan också om diskursiv. De analyserade materialen och den framträdande diskursen i dessa kan ses som ett alternativt medel till detta erkännande. Där det rent juridiskt inte råder motsättningar i att alla, oavsett funktionsvariation eller sexuella uttryck ska ha samma förutsättningar till ett gott liv, har detta erkännande visat sig svårare att omsätta i det praktiska arbetet (Kulick & Rydström 2015). Kampen för att dessa lika förutsättningar faktiskt ska omsättas kan i slutändan sägas vara avhängig den diskursiva praktiken. Hur olika aktörer och material framställer sig själva diskursivt kan därmed antas vara ett sätt att stänga ute de praktiker som upprätthåller motsatsen.

Av vikt att påpeka är att jag i min analys har valt ut delar av ett relativt omfångsrikt material. Med tanke på det relativt stora omfånget material har mycket därmed lämnats ute från min analys, som också hade kunnat vara intressant att fokusera vid. Materialens olika ursprung är också något som är avgörande för min analys och vad som kan sägas om fenomenet, där de olika materialen skiljer sig åt inte bara i utformning utan också i bakgrund och möjligt motiv. Att två av materialen är utformade av kommuner och två av intresseorganisationer kan påverka det som lyfts fram, där de olika aktörerna bakom kan antas ha olika intressen och fokuspunkter. En viss skillnad bland det analyserade materialet har bland annat varit de kommunala riktlinjerna tydligare fokus vid juridiska aspekter och deras ansvar i förhållande till dels LSS-lagen. Att materialen framtagna av intresseorganisationer inte har samma krav på sig som de

kommunala att lyfta fram särskilda aspekter, utan själva har mer utrymme att vara kritiska och ifrågasättande är även en aspekt att lyfta.

Vad som är avgörande för allt material är här även *vem* som får komma till tals, och vem som ges utrymme i frågan. Att det till övervägande del i materialen framträder en diskurs som hör till professionella, och inte är målgruppens egen, är en viktig punkt att belysa. Detta kan förstås som aspekter av rådande samhälls- och maktstrukturer, där den individ som ses som avvikande är underordnad dessa (McRuer 2006). Att materialen från början ens har utformats kan säga något om den osäkerhet som präglar inte bara hur personal, men också samhället, ser på ämnet. Den utbildande aspekten av diskursen kan här sägas skapa legitimitet och auktoritet, där denna förklarar *hur* något är och *vad* som ska göras. Ämnet sexualitet bland personer med en normavvikande intellektuell funktionsvariation görs därmed till en samhällelig angelägenhet. De kommuner och intresseorganisationer som gett ut materialen framställs som ansvariga för frågorna, och den enskilda personalens aktiva roll blir mindre framträdande. Personalen konstrueras som inte bara osäkra, utan också oförmögna och opålitliga att utan riktlinjer hantera dessa frågor. Där min analys bland annat har visat på hur personal *på grund av* bristande riktlinjer konstrueras som styrda av sina fördomar läggs en tyngd vid denna opålitlighet, och riktlinjerna i sig får en hög legitimitet. Att materialen vänder sig till personal, och hur de ska hantera frågor kring sexualitet, framställer även målgruppen som i en beroendeställning till personal. Det går att se på det som att dessa riktlinjer behövs för att målgruppen ens ska ”få ha” en sexualitet. De maktstrukturer som McRuer (2006) med cripteorin belyser synliggörs här: individens sexuella uttryck är i slutändan samhällets angelägenhet, och samhället har makten att konstruera individen som antingen normal eller avvikande i sin funktionsförmåga och sexualitet.

Cripteorin, som tillsammans med diskursteorin varit teoretisk utgångspunkt, har med fördel kunnat tillämpas för min studie då dessa ringar in den konstruerade och diskursivt formade verkligheten jag har velat fokusera. Samhälls- och maktstrukturer är också något jag med hjälp av mitt teorival kunnat belysa, för att förstå individens underordnade roll i förhållande till dessa. Där en mer traditionell forskningstradition kan mena att forskningen inte bör vara värdeladdad, blir detta närmast oundvikligt med mitt teorival som just fokuserar och lägger ansvar vid samhällsstrukturer samt utgår från ett poststrukturalistiskt tankesätt. Utifrån en mer traditionell syn på forskning, som ofta åberopar en neutral och objektiv blick på det fenomen som studeras, kan mitt teorival ses som begränsat då det inte uppfyller dessa kriterier. Teorivalet kan till synes föra med sig att det praktiska sociala arbetet hamnar i skymundan för det ”subjektiva”. Här menar jag att den subjektiva verkligheten och det praktiska arbetet inte

bör ses som åtskilda då de i allra högsta grad är avhängiga varandra, men för att ytterligare visa på fler dimensioner av ämnet hade ett alternativ kunnat vara att väga upp dessa teorier med en teori av mer praktisk karaktär.

För framtida forskning hade det vidare varit intressant att ännu mer fokusera och belysa individens roll i frågan om sexualitet, just då denna visats inte vara vidare framkomlig. Att vidare fokusera denna sneda ansvarsfördelning, där andra tar sig rollen som förklarande och utbildande är både relevant och viktigt. Frågan om förutsättningar och vem som ges dessa är därför ett undersökningsområde som hade varit intressant att studera vidare. Att vidare fokusera hur diskursiva praktiker, tillhörande maktstrukturer, befäster roller och skapar legitimitet för dessa förutsättningar är ett område för vidare framtida forskning. Särskilt då de diskursiva praktikerna ständigt är omformande för den sociala verkligheten och hur vi ser på denna.

Referenslista

Ahrne, Göran & Peter Svensson (2015) *Handbok i kvalitativa metoder*. 2:a uppl. Stockholm: Liber.

Bahner, Julia (2016) *Så nära får ingen gå? En studie om sexualitet, funktionshinder och personlig assistans*. Avhandling. Göteborgs universitet: Institutionen för socialt arbete.

Bryman, Alan (2018) *Samhällsvetenskapliga metoder*. 3:e uppl. Stockholm: Liber.

Börjesson, Mats & Eva Palmblad (2007) Introduktion. I: Mats Börjesson & Eva Palmblad (red.) *Diskursanalys i praktiken*. Stockholm: Liber.

Ds 2008:23. *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*.

Engwall, Kristina (2004) Sinnesslöa kvinnor och sexualitet i ett historiskt perspektiv. I: Karin Barron (red.) *Genus och funktionshinder*. Lund: Studentlitteratur.

Föreningen Kulturparken (2017) *Jag har lust! Rapport med deltagarnas röster ur "Rätten att leva mitt liv"*.

García-Santesmases Fernández, Andrea, Núria Vergés Bosch & Elisabeth Almeda Samaranch (2017) 'From alliance to trust': constructing Crip-Queer intimacies. *Journal of gender studies*, vol. 26, 2017.

Johannisson, Karin (1997) *Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur*. Stockholm: Norstedts Förlag.

Kulick, Don & Jens Rydström (2015) *Loneliness and Its Opposite. Sex, disability and the ethics of engagement*. Duke University Press.

Lewin, Bo (2016) Sexualiteten som social konstruktion. I: Lotta Löfgren-Mårtenson & Per Olov Lundberg (red.) *Sexologi*. Stockholm: Liber.

Liddiard, Kirsty (2014) The work of disabled identities in intimate relationships. *Disability & Society*, vol. 29:1, 115-128.

Löfgren-Mårtenson, Lotta (2012) "Hip to be crip?": om cripteori, sexualitet och personer med intellektuell funktionsnedsättning. *Lambda Nordica*; 1-2, vol. 17.

Malmö stad (2015) *Fråga, lyssna, var intresserad. En vägledning om sexualitet, känslor och bemötande för dig som arbetar i en LSS-verksamhet*. Sociala resursförvaltningen, Malmö stad.

McRuer, Robert (2006) *Crip Theory: cultural signs of queerness and disability*. New York: New York University Press.

RFSL (2017) *Jobba vidare! Tips för normkritiskt arbete i LSS-verksamheter*. Andra uppl.

RFSL Stockholm (2013) *"Och aldrig mötas de två" En förstudie om hbtq-personer med erfarenheter av funktionsnedsättningar*.

RFSU Malmö (2015) *Kan vi prata sex idag...? En skrift för att professionalisera samtal om sex och sexualitet för personal inom LSS*.

Rydström, Jens (2012) Introduction: Crip theory in Scandinavia. *Lambda Nordica* nr. *Lambda Nordica*; 1-2, vol. 17.

Santinele Martino, Alan (2014) *"It is totally a power struggle": Struggles over the sexuality of some intellectually disabled individuals in Southern Alberta*. PhD Thesis. University of Lethbridge, Department of Sociology.

SFS 1993:387. *Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade*.

Socialministeriet (DK) (2001) *Vejledning om Seksualitet – uanset handicap*. Köpenhamn: Socialministeriet.

Socialstyrelsen (2019) *Insatser och stöd till personer med funktionsnedsättning*. Lägesrapport 2019.

Socialstyrelsen (DK) (2012) *Seksualitet på dagsordenen. En håndbog om professionel støtte til voksne med funktionsnedsættelse*. Odense: Socialstyrelsen.

Socialstyrelsens termbank (2007)

<https://termbank.socialstyrelsen.se/?TermId=812&SrcLang=sv>. Hämtat: 2020-05-21.

Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*.

Winther Jørgensen, Marianne & Louise Philips (1999) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Wreder, Malin (2007) *Ovanliga analyser av vanliga material*. I: Mats Börjesson & Eva Palmblad (red.) *Diskursanalys i praktiken*. Stockholm: Liber.

Örebro kommun (2014) *Policy för bemötande av brukarens känslor, relationer och sexualitet*. Förvaltningen för funktionshindrade, Örebro kommun.